

Žižek

MARC DE KESEL

Profielen

Boom | Amsterdam

LannooCampus | Leuven

© Uitgeverij Boom, Amsterdam 2012
© LannooCampus, Leuven 2012
© Marc De Kesel, Gent 2012

Uitgeverij LannooCampus maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij, de boeken- en multi-mediadivisie van Uitgeverij Lannoo n.v.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprerecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprerecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag en binnenwerk: Bas Smidt
Foto omslag: © Hollandse Hoogte / Oote Boe
Portretfoto Žižek: © Hollandse Hoogte / Bram Budel

ISBN 978 90 7759 803 0 / NUR 730

www.uitgeverijboom.nl / www.lannoocampus.be

Inhoud

Inleiding 7

Hoofdstuk 1

Als de macht lacht: Žižeks theorie van het totalitarisme 14

All is Cyber 15

Van de communistische regen in de nationalistische
drop 18

Verdringing versus loochening 21

Perversie 23

‘(Gelach)’ 27

Het subject van een totalitair systeem 29

Hoofdstuk 2

Revolutie als fundament: Žižeks theorie van de daad 36

Het subject van een revolutie 36

Multiculturalisme 40

Antigone revisited 48

Daad & subject... 51

...& object 57

Hoofdstuk 3

Žižeks zondag: Waarom het christelijke ideeëngoed een strijd waard is 65

- Atheïsme 67
- Christendom 71
- Orthodoxie 76
- Waarheid 81
- Subject 87
- Zondag 91

Hoofdstuk 4

Transcendentale verwarring: Met en zonder Lacan 99

- Psychoanalyse als symptoom 100
- Žižekiaanse kritiek en lacaniaanse theorie 103
- ‘Ware liefde’ 107
- ‘De Wet op zijn zuiverst’ 111
- Een daad... 117
- ...als van ‘een ware vrouw’ 123
- ‘Drift’:... 131
- ...een ‘bres in de orde van het zijn’ 135

Epiloog 141

Gebruikte werken van Slavoj Žižek 146

Overige geraadpleegde literatuur 150

Inleiding

Slavoj Žižek was born, writes books, and will die.¹

Zowel binnen als buiten de academische wereld geniet de Sloveense filosoof Slavoj Žižek de reputatie een weerbarstige ‘outsider’ te zijn. De onconventionele, flamboyante manier waarop hij tijdens zijn lezingen tekeergaat, de directe provocerende stijl die uit zijn publicaties spreekt, de wijze waarop hij de ingewikkeldste filosofische en psychoanalytische concepten aan de meest populaire cultuurfenomenen linkt: dit alles plaatst hem al te vaak buiten de codes waar een universitaire en wetenschappelijke cultuur zich graag aan houdt.

Toch is Slavoj Žižek door en door een exponent van die universitaire cultuur. Geboren op 21 maart 1949 in Ljubljana, Slovenië, studeert hij in diezelfde stad sociologie en filosofie, wordt er vanaf 1979 onderzoeker aan het Instituut voor Sociologie en Filosofie en behaalt er in 1981 een doctoraat in de filosofie. Enkele jaren later (in 1985) behaalt hij in Parijs, aan de bekende ‘linkse’ Université Paris VIII, een nieuwe doctorstitel, dit keer in de psychoanalyse. Hij keert vervolgens naar Slovenië terug om voortaan – en dit tot op heden – de Universiteit van Ljubljana als thuisbasis te nemen.

1 Biografische notitie over de auteur op de binnenflap van *Less than nothing* (LN).

In het pas onafhankelijk geworden Slovenië is Žižek ook een tijd lang sterk politiek actief. In 1991, bij de eerste 'vrije' verkiezingen na de val van het oude regime, is hij zelfs presidentskandidaat. Als die verkiezingen hem niet het beoogde resultaat opleveren, hoeft hij de draad van zijn universitaire carrière niet opnieuw op te nemen. Die had hij nooit laten liggen. Zijn actief politiek engagement maakte zijn filosofische activiteiten alleen nog intenser. Zo gaat een van zijn eerste werken, *For they know not what they do* (1991), terug op een reeks lezingen uit 1989-1990, de jaren waarin hij het meest politiek geëngageerd was.

Met een ritme van vaak meerdere boekpublicaties per jaar, bouwt hij in de loop van de jaren een wereldwijde faam op, zowel op het vlak van de psychoanalytische theorie en politieke filosofie, als op dat van film- en literatuurkritiek. De confrontatie met het werk van de Franse radicale filosoof Alain Badiou, aan het eind van de jaren negentig, versterkt het 'linkse' karakter van zijn denken. Onder zijn invloed gaat Žižek steeds indringender reflecteren op de revolutionaire 'daad' die volgens hem aan onze moderne politieke orde ten grondslag ligt. Dat Badiou een vergelijkbare 'revolutie' ook ontwaart in de brieven van de apostel Paulus, de eigenlijke stichter van het christendom, vertaalt zich eveneens in Žižeks groeiende interesse voor het christendom en het kritische potentieel dat daar aanwezig is (ondanks de – overigens terecht – kwalijke reputatie van die traditie).

Die interesse voor de precaire, 'kritieke' – en in die zin ook discutabele, bekritiseerbare – grond waarop onze cultuur rust, zit al vanaf het begin in Žižeks werk, al was het maar omdat zijn blik op het moderne denken – inclusief de lacaniaans-psychoanalytische theorie – georiënteerd is vanuit de filosofie van Hegel en het Duitse idealisme. Zijn magnum opus tot hier toe, *Less than nothing* uit 2012, is een duizend pagina's lang pleidooi voor een op Hegel geïnspireerde aanpak van de cultuurkritiek. Die benadering gaat uit van het idee dat de kracht die aan denken en cultuur ten grondslag ligt iets radicaal 'negatiefs' is, wat wil zeggen, dat zij gebaseerd zijn op een niet te overwinnen 'tekort'. Dat 'tekort' is wat ons, modernen, verontrust en verantwoordelijk is voor het hardnekkig 'onbehagen in de cultuur', zoals

Freud, de grondlegger van de psychoanalyse, het uitdrukte. En toch is het dat tekort dat ons onophoudelijk weer voortjaagt en dat we – ondanks onze verwoede pogingen het weg te werken – heimelijk steeds opnieuw weer in het leven roepen. Die paradoxale omgang met dit tekort is verantwoordelijk voor de hoge vlucht die onze cultuur neemt, maar ook voor de perversies waarin ze zich bij momenten verliest. Van die perversies zijn de totalitarismen van de twintigste eeuw en de neoliberale ‘nieuwe wereldwanorde’ van onze eeuw slechts enkele van de vele uitingen. Een hegeliaanse gevoeligheid voor dit tekort is voor Žižek een *conditio sine qua non* om aan goede cultuurkritiek te doen. Verderop in dit boek komen we nog uitgebreid te spreken over dit tekort.

En toch is Žižek geen hegeliaan *pur sang*. Om voldoende scherp de listen van onze moderne cultuur te doorzien, moet deze door Hegel gevoede gevoeligheid een lacaniaans-psychoanalytische omduiding krijgen. Žižek haalt zijn mosterd bij een ruime keur van filosofen (naast Hegel: Kant, Marx, Lenin, Derrida, Rancière, Badiou, Jameson, Laclau, Lefort en vele anderen), maar toch is zijn hoofdreferentie steevast Jacques Lacans psychoanalytische theorie. In tegenstelling tot wat gangbaar is zet Žižek deze voor de intieme consultatieruimte van de analyticus bedoelde theorie in voor analyses in het politieke en algemeen culturele veld. Dat laatste is vermoedelijk een van de redenen voor zijn populariteit. Hij slaagt er namelijk in om het duistere, etherisch aandoende conceptenapparaat van Lacan op een nieuwe, verhelderende manier te articuleren. Concrete politieke feiten, populaire films, Stephen King-detectives: Žižek beschrijft ze op zo’n manier dat ze plotseling een verrassend concreet licht werpen op de meest abstracte concepten uit het lacaniaanse instrumentarium. Op die manier laat Žižek de concrete bruikbaarheid zien van concepten die uiterst abstract lijken. Het weidse veld van thema’s waarmee Žižek zich inlaat, laten zowel de souplesse als de scherpte zien van het lacaniaanse/hegeliaanse mes waarmee hij onze cultuur kritisch te lijf gaat.

Dit boek wil een kleine inleiding bieden tot het denken van Slavoj Žižek. Het laat bewust niet alle aspecten en thema's van zijn oeuvre de revue passeren. Dit zou ons, binnen het beperkte bestek, beletten om afdoende tot de kern van zijn denken door te dringen. Daarom beperken we ons tot enkele centrale items die vervolgens meer in de diepte worden uitgewerkt. Belangrijke andere items – zoals Žižeks interpretatie van Schelling, zijn verhouding tot Badiou of tot Deleuze, zijn filmtheorie, zijn analyses van onze door cyberspace gedomineerde beeldcultuur – blijven daarom noodzakelijk onderbelicht of zelfs geheel buiten beeld.² Deze inleiding wil niets meer, maar ook niets minder, dan een eerste inleiding bieden in de žižekiaanse manier van denken. Aan de hand van een beperkt aantal thema's wordt de kracht, maar ook de grens, afgetast van zijn indringende cultuurkritiek.

Het eerste hoofdstuk, 'Als de macht lacht', gaat vooral over de totalitarismetheorie die in Žižeks vroegere oeuvre is uitgewerkt. Vervolgens koppelen we die in het tweede hoofdstuk aan zijn later steeds prominenter naar voren geschoven 'theorie van de daad'. Dat voert ons meteen naar een van de meest centrale, maar tegelijk ook meest bekritiseerbare aspecten van Žižeks denken.

Het derde hoofdstuk, 'Žižeks zondag', volgt de Sloveense filosoof in zijn pleidooi voor een bepaalde herwaardering van het christelijk erfgoed. Dat het daar om een universele waarheid gaat en dat die waarheid op een *creatio ex nihilo* (een schepping uit het niets) rust, zijn voor Žižek twee basale elementen uit het christendom die mutatis mutandis ook voor onze moderne postchristelijke cultuur hoogst actueel zijn. Dat hij om dit te beargumenteren, reflecteert op een eerder 'rechts' aangeschre-

2 Voor Žižeks reflectie over Schelling, zie onder meer IR. Voor zijn discussie met de filosofie van Alain Badiou, zie onder meer hoofdstuk 3, 'The split universality' (rs: 125-170). Voor zijn boek over Gilles Deleuze, zie: owb. Zijn snelle succes in de vroege jaren negentig heeft Žižek wellicht aan zijn filmanalyses te danken. Een van zijn eerste publicaties ging over Hitchcock en dit soort verwijzingen naar Hollywoodfilms en andere populaire cultuur is een constante in zijn werk gebleven. Zie onder andere tcv5; eYAW. Zie ook zijn boek over de Poolse cineast *Kieślowski* (FRT).

ven auteur als K.G. Chesterton, doet aan de uitgesproken 'linkse' oriëntatie van Žižeks stellingname niets af.

Het vierde hoofdstuk, 'Transcendentale verwarring', is een kritische lezing van de manier waarop Žižek zich verhoudt tot de twee grote theorieën waarop hij zich baseert. Zolang hij analyse op analyse stapelt, kan hij hegelianisme en lacanianisme mooi met elkaar doen rijmen. Maar waar hij tot conclusies moet komen en daarbij steevast naar het concept van de 'daad' grijpt, dringt zijn hegelianisme het lacanianisme naar de achtergrond. Dit veroorzaakt een zekere verwarring in zijn redeneerlijn. Een irritatie daarover is vaak de verborgen achtergrond van heel wat kritische commentaren bij zijn werk. Die 'transcendentale verwarring' wijst bovendien op een fundamenteel probleem, niet alleen bij Žižek, maar ook bij de moderne cultuurkritiek in het algemeen. Het lijkt alsof deze kritiek vooral moet vechten tegen het feit dat ze bij voorbaat beseft dat haar analyses – hoe raak ook – geen echt effect kunnen sorteren. Žižeks theorie van de daad is een poging aan dit euvel te ontsnappen.

Tot slot nog iets heel korts over Žižeks stijl. Zijn publicaties zijn eigenlijk zelden echt boeken te noemen. Het zijn in ieder geval geen boeken in de academische zin van het woord. Žižek schrijft geen mooi afgeronde gehelen waarin hij telkens een welbepaald thema systematisch uitwerkt. Daarvoor is zijn stijl te aforistisch. Een beschouwing over Schelling kan op dezelfde pagina overgaan in een reflectie over cyberspace die weer aanleiding geeft tot de analyse van een door Freud of Kafka vermelde joodse grap om amper twee pagina's verder uit te monden in een kritiek op de neoliberale ideologie en een steun aan de Spaanse protestbeweging *indignados*. Dit maakt de lectuur van Žižek tot een opwindend, altijd weer verrassend avontuur. De lezer kan moeiteloos middenin het boek – of zelfs middenin een hoofdstuk – beginnen met lezen en binnen een luttel aantal pagina's op een even aanstekelijke als bevattelijke manier al meteen een reeks diverse inzichten geserveerd krijgen. Maar wie meer van Žižek leest, besluit ook al gauw een *déjà vu*-effect. Thema's uit eerdere publicaties krijgen in de nieuwe wel een andere context

en een iets nadere uitwerking, maar de lezer kan vaak niet ont-
komen aan het gevoel dat de auteur ook dit keer de zaken niet
tot het einde heeft doorgedacht. Dit is zeker een van de rede-
nen waarom heel wat ‘academische’ lezers zich van Žižeks oeu-
vre afkeren.

Hoe terecht die opmerkingen ook zijn, niettemin wijst deze
aforistische stijl op een wezenlijk aspect van Žižeks denken dat
ik, zonder denigrerend te willen zijn, graag ‘hysterisch’ noem.
‘Hysterisch’ is trouwens het epitheton dat Žižek in een van zijn
eerste publicaties – zijn doctoraatsthesis aan Paris VIII – reser-
veert voor Hegel. Hij noemt hem daar, met een citaat van La-
can, ‘le plus sublime des hystériques’ (SH: 144; FFW: 206; Lacan
1991: 38). ‘Hysterie’ staat in de lacaniaanse theorie voor een wel-
bepaalde manier waarop het subject zich tegenover het al ge-
noemde tekort verhoudt, waarbij het bewust naar het eigen en
– vooral – andermans tekort op zoek gaat om vervolgens telkens
weer opnieuw te beseffen dat dit tekort inderdaad tekortschiet
en niemand er echt mee overweg kan. De hysterie leeft van de
drang om het verdrongen tekort altijd weer naar de oppervlakte
te brengen. Hegels even doorgedreven als intelligente fascina-
tie voor het negatieve (een andere aanduiding voor het tekort,
we zagen het al) is in die zin een sublieme vorm van hysterie. En
dat geldt naar ik meen ook voor Žižek. Boek na boek draait hij
rond dezelfde items waarin hij steeds weer opnieuw het ‘tekort’
in onze cultuur wil scherp stellen en waarin hij telkens opnieuw
faalt zodat hij het later nog eens opnieuw zal moeten proberen.

Wie zich aan die hysterische structuur van Žižeks schriftuur
stoort, zal de auteur snel links laten liggen. Maar wie zich op zijn
oeverloze eiland vol hysterische vragen wil wagen, wie de einde-
loze tocht wil gaan van de ene *unvollendete* analyse naar de an-
dere, kan in dit oeuvre op het spoor komen van wat denken is:
een activiteit die het moet hebben van het eigen falen, van haar
onhebbelijk ‘symptoom’ om elk weten in niet-weten – in den-
ken dus – om te zetten. Want dit is inderdaad wat denken is: in
de ‘gedachte’ die men koestert het *voltooide deelwoord* van den-
ken herkennen en daarom opnieuw actief aan het denken slaan.

Dat Žižek ook het falen van zijn eigen denken niet vertrouwt, maakt hem tot een *sublieme* hystericus en in die zin tot toonbeeld van wat sinds Socrates filosofie heet.